

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

בשבת, שרק הפקיעו קריאת החובה אבל לא אסרו לקרוא. אך צ"ע בפרי חדש או"ח תרפח, ובהת"ס שדנו משום מוקצה, ומדבריהם נראה (וכ"כ הגר"א נבנצל שליט"א) שבשבת זו אסרו מלקרוא בה שמא יעבירנה, ומ"מ נראה שאסור לו לכיין לשם מצוה כי כבר עבר זמנה מדרבנן, ויתכן שעובר בזה בבל תוסיף מדאורייתא לפי הפמ"ג, שהרי למעשה כבר אינו זמנה אף מדאורייתא).

אבל התוס' (ע' פסחים קכ:) והרא"ש (והרא"ה והריטב"א כאן ולהלן ט. וכ"כ הרי"א"ז) מפרשים שלא אמרו חכמים אלא לכתחילה משום סייג, ולדעת רבן גמליאל יכול לקרוא אף לכתחילה.

הרמב"ם והשלחן ערוך פסקו שלכתחילה יש לקרוא קודם הצות, ובדיעבד – קורא אחר הצות. יש מפרשים שפסקו כחכמים (בית יוסף; קרן אורה). וי"מ שפסקו כרבן גמליאל ולדעתם לא התיר ר"ג אלא בדיעבד (פרי חדש; שאגת אריה; חדושי הנצי"ב, ע"ש), ונראה באחרונים (פמ"ג ועוד) שיש כאן קביעות זמן לכתחילה, ויש מי שצדד שההקדמה אינה אלא משום זריזים מקדימים למצוות (ע' עינים למשפט. [ובת"ר"י כאן ולהלן יט נראה דדא ודא אחת היא]).

ודעת הרא"ש והטור שאפשר לקרוא אחר הצות אף לכתחילה ואין סייג בדבר, שהלכה כרבן גמליאל (וכן נראה דעת ר' יהונתן מלוניל).

המשנ"ב (רלה סקכ"ז ובבאה"ל) כתב שלהלכה אסור לאחרה אחר הצות והעושה כן הרי הוא עובר על מצות חכמים, שכן היא דעת רוב הפוסקים. ואולם צידד שם שבשעת הדחק כגון המלמד תורה לאחרים וכדומה, אפשר שיכול לאחור לקרוא לאחר הצות.

בברייתא מובאת דעה נוספת – עד שעה שהעני עומד ליפטר מתוך סעודתו.

יש לדקדק מרש"י שהוא שיעור דאורייתא, שדרש בשכבך – תחילת זמן שכיבה.

גם אם ישתנה זמן שכיבה הנהוג אצל בני אדם – הדין לא ישתנה. (עפ"י הגר"ח קניבסקי והגר"א נבנצל שליט"א. וע' אשל אברהם (בוטשאטש) ריש הל' ק"ש).

דף ג

ב. א. מהם 'אשמורות' / משמרות הלילה?

ב. האם מותר ליכנס לחורבה?

ג. האם מותר להתפלל בדרך?

ד. האם מותר לדבר בפני המת בדברי תורה ובמילי דעלמא?

ה. כיצד מתואר סדר לילו של דוד המלך ע"ה?

א. הלילה מחולק לשלש משמורות (לדעת ר' אליעזר ור' נתן ורב, שנאמר האשמרת התיכונה – משמע אמצעית) או לארבע (לרבי – חצות לילה אקום; קדמו עיני אשמרות, משמע שמחצות עד הבוקר יש שתי משמורות שלמות). בכל משמר ומשמר משמשת כת מלאכים אחרת, ושירם נחלק לשלשה / ארבעה חלקים (רש"י כאן ובשמות יד, כד וע"ש בגו"א).

על כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי (ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו, שאג ישאג על נוהו – הרי שלש שאגות. ר' אלעזר. ולדעת האומר ארבע, יש להוסיף אחד מ'יתן קולו'. עפ"י תורא"ש), ואומר אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם (רב יצחק בר שמואל בשם רב).

כשם שיש משמרות ברקיע כך יש בארץ, וסימן לדבר אמר רבי אליעזר: משמרה ראשונה חמור נוער.

שניה – כלבים צועקים. שלישית – תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה. לפי תירוץ אחד, אותם סימנים מורים על סוף הראשונה, אמצע האמצעית ותחילת השלישית. ואיבעית אימא: הסימנים מסמנים סוף כל משמר [ונפ"מ בסימן האחרון, לנמצא בבית אפל ואינו רואה עלות השחר, כיון ששמע קול תינוק ואשה – יקום ויקרא].

א. הפוסקים נקטו לעיקר כדעה האומרת שלש משמורות (וכ"מ בפרוש ר"ח, וכן סתמו רש"י ותר"י במשנה). וחלוקתן מתחילה מצאת הכוכבים ועד עלות השחר (פוסקים).

ב. נחלקו הדעות בחישוב חלוקת השעות למשמורות; יש אומרים שמחשבים לעולם בשעות זמניות, כלומר כל משמר הוא שליש / רבע הלילה בין שהוא ארוך או קצר (שב יעקב א; בכור שור כאן).

יש אומרים שמחשבים מתחילת הלילה בשעות קבועות. ולפי"ז יוצא שבחורף האשמורות מסתיימות קודם סוף הלילה ובקיץ נכנסות אל היום (מג"א א סק"ד עפ"י הזהר. ע' בארצה"ח). וי"א שמחשבים בשעות קבועות אבל לא מתחילת הלילה אלא מאמצעיתו, ולפי"ז בקיץ שהלילות קצרים משלימים משעות היום לתחילת הלילה ולסופו את החסר לי"ב שעות, ובחורף שהלילות ארוכים, חלוקת המשמורות מתחילה ומסתיימת בתוך הלילה (עפ"י ארצות החיים ושב יעקב בדעת הוהר. וע' בארצה"ח שחילק בין האשמורות שבלילה לאלו שבארץ). עוד בענין חישוב 'חצות' ע' מנחת שלמה ח"ב נח, יט.

ג. ראוי לכל ירא שמים שיהא מצר ודואג באותה שעה, בסוף כל משמר, ולשפוך תחנונים על חורבן בית המקדש, כמו שנאמר קומי רני בליל לראש אשמורות (רא"ש; טו"א"ח). וכן בתחילת היום והלילה (ע' ספר הישר תקצ; מגן אברהם א בשם של"ה; צדקת הצדיק כז). וכן חצות הלילה עת רצון היא (עפ"י יבמות עב. ובוהר ועוד. וע' מג"א א סק"ד) שתלה זאת בשני תירוצי הגמרא, אם הסימן באמצעית דאמצעיתא אם לאו. וע' בכור שור). והמקובלים האריכו מאד בקימת חצות כי רבה היא. ונכון יותר שיתאונן על החורבן מעט קודם חצות, ומחצות ואילך יעסוק בתורה ובסוף הלילה יבקש צרכיו. ואחר התיקון שיעור משניות לכל דבר, ואם זכה לחכמת האמת – העת ההיא מסוגלת מאד (עפ"י משנ"ב א סק"י).

ב. תנו רבנן, מפני שלשה דברים אין נכנסים לחורבה; מפני חשד (שמא יאמרו זונה מוכנת לו. רש"י), מפני המפולת, ומפני המזיקים.

מבואר בגמרא שבחורבה חדשה שאינה רעועה – אין חשש מפולת. בשני אנשים – אין חשש למזיקים, מלבד במקום שידוע שהמזיקים מצויים בו תדיר (עפ"י רש"י ותוס'. ובתורא"ש צדד לומר שבסתם חורבות הם רגילים להימצא, ורק אם ידוע שאינם רגילים או אין לחוש בשנים). בשנים שהם כשרים (ונודעים ביראת חטא. מאירי) – אין חשד. וכן חורבה בשדה – אין שם חשד ('אבע"א'. והובא בפוסקים).

אפשר שאיסור תורה הוא, להביא עצמו לידי חשד (ש"ת מים עמוקים ע, וכן נקט באגרות משה או"ח ח"ד פב). והמאירי כתב 'ממדות החכמים ומטכסיסיהם שלא ליכנס בחורבה ולא בשום מקום שיהא פתחון פה לרואים לחשדו מחמת כניסתו באותן המקומות...!'

ג. המהלך בדרך ובא להתפלל ומתירא שמא יפסיקוהו עוברי דרכים – לא יכנס לחורבה להתפלל אלא יתפלל תפילה קצרה ('הביננו... (רש"י ותוס'). ובמקום סכנה אומר 'הושע ה' את עמך... – כדלהלן (ט).

א. ההולך בדרך, אם אינו מתירא שמא יפסיקוהו בתפילתו – טוב יותר להתפלל תפילה מלאה

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

- אפילו בהליכה או בישיבה, מאשר להתפלל 'הביננו' מעומד (משנ"ב קי"ב).
ואם יכול להתעכב, יסתלק מן הדרך לצדין להתפלל, ועדיף לעמוד בין אילנות וכו' – מקום שאינו פרוץ. ואם קשה עליו איחור דרכו – מתפלל בדרך אפילו בישיבה או בהליכה כאמור. וראוי לעצור בברכת אבות, שלא במקום סכנה.
והסכמת האחרונים היא שהולכי דרכים אינם צריכים להתפלל שנית בעמידה בהגיעם למחוז חפצם, וכן המנהג (עפ"י משנ"ב ב, ד, ה; סוס"י צד).
ב. כשמתפלל 'הביננו', היות והיא קצרה יאמרנה בעמידה ולא בהליכה (גמרא להלן ל. וראשונים). וכשהתפלל בישיבה – נסתפק הפמ"ג האם צריך לחזור ולהתפלל מעומד כשבא לביתו (משנ"ב קי"ד). הרמב"ם השמיט דין עמידה בהביננו. ודעת הפרי-חדש (צד, ט, קי, א) שאומרה בדרך כשהוא מהלך).
ג. אם אינו יכול לכוין בהביננו – לא יתפלל תפילה זו (ע' שפת אמת).
ד. יש מי שכתב שבזמננו לא שמענו מעולם מי שיתפלל הביננו (ערוה"ש קי, ו) אבל הסיק 'מהנכון היה להרגיל לאנ"ח שנחוצים לעבודתם להתפלל הביננו'. וכיו"ב כתב בבאור הלכה (ר"ס קי), אלא שבדבריו לא מוזכר אלא לענין קיצור משום טרדה אבל לא בהולכי דרכים, ע"ש בטעמו. ונראה שאם משער שע"י הקיצור יוכל לכוין – יקצר).
ה. הנוסעים ברכב, ואמורים להגיע למחוז חפצם זמן רב קודם חצות הלילה, אל להם להתפלל בדרך אלא לכשיבואו הביתה (אגרות משה או"ח ח"ה לז, יא).
פרי דיני תפילת 'הביננו' – להלן כט-ל.
ו. יש מי שכתב בדעת הרמב"ם שאין להתפלל בחורבה אפילו חדשה, משום ישוב הדעת וכוונת הלב (עפ"י עינים למשפט. ובפשוט הגמ' ל"מ כן. וכן במשנ"ב משמע שבאופנים שמוותר להכנס לחורבה, מותר גם להתפלל שם).

ד. אמר ר' זריקא אמר ר' אמי אמר ר' יהושע בן לוי: אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת (כגון צרכי קבורתו והספד. יו"ד שדמ, טז).

א"ר אבא בר כהנא: לא אמרו אלא בדברי תורה [מפני שהכל חייבים בהם והמת דומם, והרי זה לעג לרש], אבל דברים אחרים – אין לחוש. ויש אומרים: כל שכן בדברים אחרים אסור לספר לפניו. (אם בכדי שיהיו עסוקים בהספדו, אם מפני שהמת יודע מה שמדברים לפניו עד שייסתם הגולל, ומצטער כששומע שמדברים שלא מצרכיו. מפרשים).

הרי"ף פסק משום רב האי גאון כלשון ראשונה. וכן דעת ר"ח והרמב"ם וסמ"ג ועוד. וכן פסק בשו"ע. ואולם בה"ג פסק כלשנא בתרא (וכן מבואר בפסקי הרי"ד ובמאירי. וע' בעל הטורים ריש חיי שרה). וכ"מ בשאלות (ע' עינים למשפט).

ודוקא בד' אמותיו של מת (תוס' ועוד). יש אומרים שזהו רק לפי הלשון הראשונה [שכמותה פסקו התוס']. אבל לפי לשנא בתרא – אף מחוץ לד' אמותיו אסור, משום כבוד הנפטר (עטורא"ש; רא"מ מפינסק). ויש סוברים שהוא הדין ללשון אחרונה (כן משמע בפסקי הרי"ד).

ולהלכה כתבו הרבה פוסקים שאסור לספר בד"ת אפילו חוץ לד' אמותיו (עפ"י ש"ך וט"ז יו"ד שדמ, טז).

ה. דוד המלך אמר קדמתי בנשף (= בערב) ואשועה. ועוד אמר: חצות לילה אקום להודות לך – כיצד?
א"ר אושעיא א"ר אחא: כך אמר דוד, מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה (שעוד קודם לכן הייתי

עומד. רש"י. וערש"ש. ר' זירא אמר: עד חצות היה מתנמנם כסוס, מכאן ואילך היה מתגבר כארי. רב אשי אמר: עד חצות היה עוסק בדברי תורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות.

א"ר שמעון חסידא: כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות באה רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר (עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר).

כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו (כאשר השעה היתה דחוקה. ריטב"א): אדוננו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכים בסנהדרין ושואלים באורים ותומים.

דף ד

- ג. א. האם מותר לאכול ולישן בהגיע זמן קריאת שמע, קודם שיקרא ויתפלל?
- ב. כיצד סדר קריאת שמע של ערב ותפילת ערבית? האם צריך לסמוך גאולה לתפילה בערבית?
- ג. מהי מעלת אמירת 'תהלה לדוד'?

א. שנו בברייתא, חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אבל בא מן השדה בערב, נכנס לבית הכנסת אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך. משמע שאין לאכול סעודה בהגיע הערב, קודם שיקרא ק"ש ויתפלל, שמא יימשך ולא יקרא (תוס' ועוד – כמפורש במשנה שבת ט:).

- א. דעת רוב הפוסקים דלא כתרומת הדשן, שלא נאסרה טעימה אלא אכילת קבע.
- ב. ואולם לכתחילה יש להקדים הקריאה משום זריזות, כמוזכר למעלה.
- ג. גם סמוך לזמן הקריאה [חצי שעה] אסור (עפ"י תר"י – שהרי אמרו קורא או שונה, משמע שעדיין לא הגיע זמן ק"ש. וכן נקטו הפוסקים. ומשמע בראשונים שאין הדבר מוסכם).
- ג. לכאורה משמע שהוא הדין לישן קמעה אסור. וכן כתב המשנ"ב ועוד. ובספר עמק ברכה (ק"ש ג) נסתפק בשינת ארעי.
- ד. אם מעמיד לו שומר שיוכירנו – מותר לסעוד. [וכן יש נוהגים התר במקום שיש שמש הקורא לתפילה או במי שיש לו מנין קבוע. וע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד צט].
- ה. יש אוסרים להתחיל ללמוד כשהגיע זמן קריאת שמע אא"כ יש מנין קבוע לציבור (ע' בשו"ת מהר"י וויל קצג; מגן אברהם רלב סק"ו).

ב. רבי יוחנן אמר: קוראים קריאת שמע ואחר כך מתפללים תפילת ערבית. והסומך גאולה לתפילה בערבית זהו בן עולם הבא (כי גאולה בערב שהיתה במצרים – גם כן גאולה היא. ועוד, שהוקשה שכיבה לקימה). ותניא בברייתא כמותו. [ואף על פי שמוסיפים בערב ברכת 'השכיבנו' (וכן באמירת פסוקים ובברכת 'יראו עינינו' וקדיש. ע' בראשונים), הרי זו כגאולה ארוכה. וכמו כן אמירת 'ד' שפתי תפתח' אינה מהוה הפסק, שהרי זה כתפילה עצמה].

ורבי יהושע בן לוי אמר: תפילות באמצע תקנום, כלומר בין שתי קריאות שמע, הלכך בערבית מתפלל